

yılında yapılan ara seçimlere bağımsız aday olarak katıldıysa da seçilemedi. Daha sonraki yıllarda siyasetten uzak kaldı ve 16 Temmuz 1964 tarihinde öldü. Hâtıraları iki cilt halinde yayımlanmıştır (*Cehennem Diğirmeni, Siyasî Hatıralarım*, İstanbul 1993).

BİBLİYOGRAFYA :

Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, İstanbul 1965; Feroz Ahmad – Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971*, Ankara 1976, s. 58, 112, 278; Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete, Yüzyulümüzde Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)*, İstanbul 1992; *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem: 1923-1927* (haz. Kâzım Öztürk), Ankara 1993, I, bk. İndeks; Cemil Koçak, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi: 1938-1945*, Ankara 1996, II, 41-44, 106-110, 252, 293; Nur Özmel Akın, *Rauf Orbay’ın Londra Büyükelçiliği: 1942-1944*, İstanbul 1999; a.m.f., “Ölümünün 36. Yıldönümünde Büyükelçi Rauf Orbay”, *BTTD*, sy. 42 (2000), s. 20-24; Kâzım Çavdar, *Rauf Orbay*, [baskı yeri ve tarihi yok]; Nurer Uğurlu, *Gizli Belgelerle Rauf Orbay İsmet İnönü Kavgası: 1. Perde 1922*, İstanbul 2005; Süleyman Ataseven, “Başvekil Rauf Orbay”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, III/8, İzmir 1998, s. 225-242; Mete Tunçay, “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, *CDTA*, VII, 1967-1975; Ömür Sezgin – Gencyay Şeylan, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, a.e., VIII, 2043-2051.

ŞABAN SİTEMBÖLÜKBAŞI

ORDA

Türk ve Moğol dillerinde birkaç göçebe kabilenin bir hanın hâkimiyeti altında birleşmesini ifade eden kelime; düzenli olmayan insan topluluğu.

Orta Asya Türk lehçelerinde “han karargâhı, han sarayı, merkez, ocak, zengin çadır”; Âzerice ve Türkiye Türkçesi’nde “ordu” anlamında kullanılan kelime Ukrayna dilinde *ordâ*, Beyaz Rusya’da *arda*, Bulgarca’da *ôrda*, Sırpça ve Hırvatça’da *ôrdija*, Çekçe ve Lehçe’de *horda* şeklinde geçer. Rusça’da XIII. yüzyıldan itibaren Altın Orda yerine kullanılır; XVI. yüzyıldan itibaren ise “karargâh, ordu, göçebeler, kalabalık” anlamlarında ve mecazi olarak “sürü, eşkiya” mânâsında kullanılmıştır. Lev Gumilev, bu kelimenin “düzen” anlamına gelen Latince’deki *ordo* ile örtüştüğünü ifade eder. Orda kelimesi Batı Avrupa dillerinde *horda*, *lorda* biçiminde geçmekte, Fransızca, Almanca ve İngilizce’de *horde*, İtalyanca’da *ordo* şeklinde kullanılmaktadır ve göçebe halkı belirtmektedir. *Dîvânü lugâti’t-Türk*’te orda kelimesinin anlamı “hakanın oturduğu şehir” diye verilmiştir. Ni-

tekim Kâşgar şehri “Ordukent” olarak nitelenir. Aynı şekilde Balasagun yakınlarında Ordu adında bir şehrin olduğu ve Balasagun’a da “Koz Ordu” denildiği ifade edilmektedir. Çağdaş Moğolca’da *ord(on)*- “saray” mânâsındadır; Çince’de bu kavram *van-thin* kelimesiyle karşılanmaktadır. Cengiz Han’ın torunlarından birinin adı da Orda idi. Nikita Yakovleviç Biçurin, göçebe başşehirlerini yerleşik halkların başşehirlerinden ayırt etmek için “ordo” kelimesini kullandığını belirtmiştir.

Bumin Kağan’ın kurduğu Büyük Türk Kağanlığı’nın sosyopolitik sisteminin merkezinde orda vardı. Zira ordalar asker dışında askerlerin ailelerini de içine alan hanın karargâhı idi. İleri gelen her kişi subay ve askerleriyle birlikte kendi ordasına sahipti. Hepsini birlikte Karabudun veya Türk beyler budun (Türk beyleri ve halk) etnosunu oluştururdu. Ayrıca orda “sağ (doğu) ve sol (batı) kanatları olan düzenli ordu” mânâsı taşırdı; doğu kanadına “tolos”, batı kanadına “tarduş” adı veriliirdi. Ortaçağ göçebe topluluklarında “hanın otağı ve çadır” anlamına gelen orda kelimesi, daha eski dönemlerde Türk toplulukları arasında “askerî ve idarî teşkilât” mânâsında han karargâhı ve göçebelerin çadır kurduğu yer olarak kullanılmıştır. Buna örnek olarak Batu Han’ın 1241 yılında İdil’in aşağı bölgesinde kurmuş olduğu Orda gösterilebilir ki bu Altın Orda Devleti idi. XIII. yüzyılda Moğol-Kıpçak savaşı sırasında nüfusun azaldığı dönemde Volga bozkırlarının Altın Orda veya Büyük Orda, Aral deniziyle Tümen arasındaki topraklar Mavi Orda, Tarbagatay ve İrtiş’in yukarı bölgeleri ise Ak Orda olmak üzere üçe ayrıldığı bilinmektedir. Kazak tarihçisi Levşin orda kelimesinin Kazaklar’da “cüz” kelimesiyle ifade edildiğini belirtir. Göçebe Kazak toplumu Büyük, Orta ve Küçük Cüz olmak üzere üçe ayrılır.

BİBLİYOGRAFYA :

Dîvânü lugâti’t-Türk Tercümesi, I, 124; Levşin, *Opisanie Kirgiz-Kaysakskih ili Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey*, St. Petersburg 1832, II, 65; N. Y. Biçurin (İakinf), *Sobranie Svedeniy O Narodax, Obitavşix V Sredney Azii v Drevnie Vremena* (Sanktpeterburg 1851), Alma - Ata 1998, s. 50; P. İ. Riçkov, *İstoriya Orenburgskaya (1730-1750)*, Orenburg 1896, s. 70-71; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 123, 125, 148; *İstoriya Kazakskaya SSRs Drevneyşih Vremen Do Naşih Dney, v Piyati Tomah*, Alma - Ata 1979, II, 248-251; S. İ. Ojevov, *Slovar Ruskogo Yazıka*, 1. sütün, Moskova 1989, s. 457; P. Y. Çermih, *İstorko-Etimoloğičeskiy Clovar*, Moskova 1993, I, 603; L. N. Gumilev, *İz İstorii Evrazii*, Moskova 1993, s. 55-56; a.m.f., *Tısıçeletiye Vogruk Kaspiye*, Moskova 1993, s. 81, 151-155;

a.m.f., *Kavimlerin Türeyişi ve Veryüzü Üzerindeki Yaşam Bölgeleri* (trc. Nuri Eyüpoğlu), İstanbul 2001, s. 196; M. Fasmer, *Etimoloğičeskiy Clovar Ruskogo Yazıka* (trc. O. N. Turubaçeva), Sanktpeterburg 1996, III, 150; J. P. Roux, *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık* (trc. Lale Arslan), İstanbul 1999, s. 351; *Kazak Soviet Entsiklopediyası*, Alma - Ata, 1976, VIII, 545.

ORHAN DOĞAN

ORDU

Sözlükte “hakanın oturduğu şehir, otağının kurulduğu yer” anlamına gelen (*Dîvânü Lugâti’t-Türk Tercümesi*, I, 124) Türkçe *ordu* (*orda*) kelimesinin karşılığı Arapça’da *ceyş*, *cünd*, *asker*, *hamîs* ve Farsça’da *leşkerdir*. Bunlardan *cünd* ve *ceyş* “savaşmak için bir araya gelen insan topluluğu ve yardımcıları”, *asker* kelimesi de “bir araya gelmek, toplanmak” demektir; bundan türeyen *muasker* “ordugâh, askerî üs” anlamındadır. Beş kısma ayrılması dolayısıyla verilen *hamîs* ismi aynı zamanda ordunun seyrüsefer halindeki düzenini ifade eder. Araplar’da bu beşli düzenle ordunun merkezinde başkumandanla onun muhafız kıtası bulunur ve bu kısma *kalbü’l-ceyş*, merkezin sağında yer alan birliklere *meymene*, solundaki birliklere *meysere*, önde bulunan zırhlı süvarilerden oluşan birliklere *tafia*, *mukaddeme*, *nezîre*, *pişdar*; arkadaki birliklere *sâkatü’l-ceyş* ve *muahhira* adları verilirdi. Hz. Peygamber bu düzeni korumakla birlikte askerlerin savaş anında saflar halinde sıralanması usulünü getirmiş, asker sayısının arttığı Hulefâ-yi Râşidîn döneminde bunlara bölük, tabur (kürdüs) sistemi eklenmiştir.

İslâm Ordusunun Kuruluşu. İslâm öncesinde Arabistan’da ordu kavramına uygun düzenli ve sürekli bir askerî güç bulunmuyordu. Kabileler arasında savaş çıktığında silâh kullanabilen erkeklerin tamamı savaşa katılırdı. Yaya veya süvari olarak savaşan Araplar kılıç, kalkan, ok ve mızrak gibi klasik silâhları kullanırlardı. Kumandanlık (kayâde) görevi kabile reisi tarafından yürütülürdü. Kabilenin sancak veya bayrağı da (livâ, râye) kabile reisi yahut nâibi tarafından taşınırdı.

İslâm ordusunun kuruluşu, Medine’ye hicretin ardından Mekke müşriklerine karşı cihada izin verilmesiyle başlar. Savaş durumuyla sınırlı olsa da orduyu belli bir düzene göre kurmak, silâhı bulunmayanlara silâh temin etmek, sahâbileri savaş teknikleri hususunda yetiştirmek için ted-